

Štefan Barbarič

Slovenska matica v Ljubljani

ZASNOVE JANEŽIČEVEGA LITERARNOPROGRAMSKEGA DELA

Delovanje Antona Janežiča šteje med jasne in neizpodbitno pozitivne postavke slovenske kulturne zgodovine. S priznanjem so ocenjevali delo celovskega profesorja že v letih življenja. Pozneje, tako ob slovesnosti, podobni današnji* — ob odkritju spominske plošče na rojstni hiši v Lešah (1876) — mu je Stritar posvetil sonet, v katerem je porabil prisposodbo vrtnarja v Rožnem dolu, ki da je sadil, gojil cvetje poezije. V začetku stoletja je Žigon poblizhe osvetlil Janežičevo razmerje z Levstikom, s čimer je slika urednika Glasnika samo pridobila. In, lahko rečemo, tudi današnji literarni zgodovinarji so, kolikor so se poblizhe ukvarjali z Janežičevim delovanjem, ugodno sodbo o njem samo potrjevali. Po vsem tem velja, da se je Janežič zapisal v zgodovino kot realizator temeljnih literarnozgodovinskih zamisli dobe in kot publicist ter je kot tak prispeval k razvojni dinamiki dveh desetletij po prelomnem osemindesetletem letu bistven delež.

Kljub navedenim in drugim veljavnim in znanim trditvam pa ni mogoče reči, da so vprašanja, ki se vežejo na Janežiča in na njegovo vlogo v dobi, v celem pojasnjena in proučena. Med taka vprašanja, ki so splošno razvidna, vendar v podrobnostih še neraziskana, sodijo npr. tudi naslednja: kakšen je Janežičev uredniški profil, kako je urednik v obrobem Celovcu lahko tako krepko ostajal v središču naše tačasne literarne publicistike, tako, da so v listih in izdajah pod njegovim uredništvom bila objavljena najpomembnejša literarna dela med letoma 1858 in 1868, in to tista dela, ki so polnopravno uveljavila slovensko prozo, nazadnje, kako je uspeval v eni osebi združevati in usklajevati zahteve različnih zvrsti, kot so bili literarni list (za izobražence), ljudskoprosvetiljski književni (knjižni) program in nazadnje še družinski list, če že ne navajamo njegove širokopotezne in obilne šolske (didaktične) publicistike.

1. Urednik Janežič ni bil literarni ustvarjalec, kot so bili pozneje številni uredniki literarnih listov, recimo, kot Stritar, Aškerc, Župančič; Janežič je bil bolj kot kaj drugega urednik, torej tisti, ki vsklaja v kolikor toliko uravnoteženo obliko raznovrstne elemente, omogoča, da cvetó — če živimo s to vsakdanjo metaforo — različni cvetovi, ohranjujoč pri tem — bolj ali manj očitno — osrednji koncept objavljanja, to, kar s sodobno besedo imenujemo: svojo uredniško politiko. Pa ne samo to, Janežič je pisateljem prispevke vseskozi tudi spodobno honoriral. Skratka, vzor urednika, kar je Josip Stare v 80-ih letih poleg njega priznaval samo še Levcu.

* Spis je bil pripravljen kot predavanje za proslavo 150-letnice Janežičevega rojstva (ob odkritju spominske plošče v lopi šentjakobske cerkve v Rožu, 2. aprila 1978).

Seveda uredniška politika ni nekaj abstraktno določenega, povezana je z nešteti vidnimi in nevidnimi vezmi s silnicami časa, s konkretno družbeno in kulturnopolitično situacijo oziroma konstelacijo. O tem na tem mestu ni mogoče širše razpravljati, dovolj je, če opozorimo na Lončarjeve in Prijateljve obravnave političnih dogodkov in kulturnopolitičnega razvoja v dvajsetletju po marčni revoluciji 1848.

2. Vse Janežičevo delovanje prežemata dve nagnjenji: doslednost in načrt-nost. Samo tako je razumljivo, da je celovski urednik v dveh desetletjih — do smrti pri enainštiridesetih letih — ne le razvil, temveč tudi izpeljal več obsežnih zamisli.

Program svojih listov je Janežič od časa do časa določno formuliral, navadno v t. i. »vabilu na naročbo«, tako da smo si glede tega povsem na jasnem. *Slovenski Bčeli*, ki je prvič izletela sredi leta 1850 pri urednikovih dvaindvajsetih letih (za seboj je imel že slovenski učbenik za Nemce in v delu dva dvostranska slovarja), je v stilu časa takole očrtal njen program: »Namen tega leposlovnega časopisa je: slovenski duh in ljubezen do mile materinščine zbujati in oplemenititi, in predrage slovenske brate z domačim slovstvom in tudi s slovstvom drugih slovenskih bratov soznaniti, Zatorej bode naša 'bčela' nar poprej domače gorice in dobrave obletela, in med čiste slovenščine nabirala, in se potem tudi po prostranskih poljanah slavenskega slovstva od sinje Jadre do lednega Balta ozirala in kar bi Slovencem v razveselenje ali poduk služiti moglo, jim v domačem jeziku po tih listih podajala.« Nato je razgrnil obsežen repertoar, kaj vse bo Bčela kot »podučen in kratkočasen list« objavljala: pesmi, balade in romance, povesti in pravljice, življenjepise, krajše igre, narodopisne in mitološke sestavke, vsakovrstne spise iz zgodovine, politične in literarne, iz zemljepisa, naravoslovja, estetike (»krasoslovja«), pedagogike (»detovodstva«), krajepise in potopise, povrh tega še redni književni pregled (s prikazom novosti) in tim. zmes, v kateri bi bilo prostora tudi za humor itd. Janežič je želel, naj bi bila Bčela povezovalno glasilo ali kot on pravi: »združen list za vse slovenske pisatelje«.

Danes seveda lahko pritrdimo splošni oznaki literarnih zgodovinarjev, da se Bčele sila močno drži pečat začetništva in jezikovne neizčiščenosti, dodali bi še, da v redakcijskem pogledu trpi zaradi prepogostega izhajanja tudi na razdrobljenosti prispevkov (v letu 1852 tedensko). Vendar hkrati ni mogoče prezreti, kaj je Bčela v tistih letih razvojno pomenila: nastopajoča mladina je v njej našla streho za objavljanje, glasilo, v katerem so se lahko izživele in razživele njene literarnooblikovalne in publicistične težnje, poleg tega so preko tega glasila mladi pisci in bralci sploh dobivali vsaj nekaj razgleda po literarnem dogajanju v svetu. Tu so npr. našli objavljene prve podatke o Mickiewiczu, Gogolju, zvedeli so nekaj o Gunduliću in še nekaterih. Bčela je pomembna še v enem pogledu, namreč, prva na Slovenskem je preizkusila možnosti rednega izhajanja literarnega lista, tako, kar se tiče vrste sodelavcev kot kroga naročnikov. Zadreg za prispevke ni manjkalo, zato se je reševala na vse mogoče načine, ponajveč s prevodi, včasih zelo povprečnih avtorjev. Isto se je Janežiču ponovilo pri *Glasniku slovenskega slovstva*, ki naj bi bil zbornik (l. 1854).

Ni odveč poudariti, da je imela Bčela jasne literarne težnje, če se ji teh ni posrečilo izpolniti v zaželeni meri, gre nemalo na rovaš objektivnih okolnosti. Vendar so jo tudi preko meja šteli med liste z literarnimi ambicijami, tako jo je npr. opazil Hurban v listu Slovenské Pohl'ady in ji je pripisal, da je v primeri z Novicami »časopis višjega gibanja« (SB 1851, II, str. 73).

Če sta po vsem tem bila Bčela in Glasnik 1854 vadnica sil, ki so se preizkušale, je *Glasnik slovenski* iz let 1858—1868 literarno dejanje prvega pomena. Preobrazba ni bila označena samo v oznaki: »list za literaturo in umetnost« (nenavadno moderno!), pozneje »lepoznanskopodučen list«, atribut »kratkočasen«, ki se je pri Bčeli družil z oznako »podučen«, je docela izginil. Vabila na naročbo, tako v članku, objavljenem v Novicah 1857 (V zadevah Glasnika) kot poznejša, prenašajo težišče Glasnikovega programa na drugo, stvarno literarno raven. V noviškem članku je postavil zahtevo, naj bodo sestavki za Glasnik »v čisti, gladki slovenščini prav mikavno pisani, lahko razumljivi, ne preobširni (vsaj ne čez dve tiskani poli), kolikor je moč po domačih predmetih osnovani in sploh estetično dovršeni, da bode berilo um in srce požlahtnjevalo ne pa mladini s praznimi sanjarijami in nečistimi željami napolnjevalo«. Znano je, da je Janežič v tej zvezi spregovoril še o noveli ali povesti, ki naj bo »ogledalo domačega življenja, domačih šeg in običajev« po zgledu pisateljev Stifterja in Auerbacha.

Pozneje je celovški urednik v programskih izjavah formulacije še dopolnil ali preciziral, kot npr., da bo Glasnik prinašal »najboljše izdelke sedanje (slovenske) literature« in je izhajajoč iz herderjanskega kulta ljudskega dodal, da bo ta »razglaševal častitljive ostanke, ki so se ohranili med narodom iz časov nekdanjih« (1858, II, str. 188) ipdb. Pred Janežičevimi očmi je ostal stalno prisoten tudi nacionalno-afirmativni pomen slovstvenega prizadevanja: »Vsestranska olika slovenskega jezika in povzdiga domačega slovstva, brez kterega nam ni upati napredka v narodnem življenju, ta mu bo prva skrb in prizadeva.« (1862, str. 211)

Lahko rečemo, da je Glasnikovo desetletje znamenito desetletje slovenskega pripovedništva. Ni potrebno, da bi naštevali, kateri pomembni pripovedni spisi so našli v Glasniku (ali v najbližjem Cvetju iz domačih in tujih logov) prostor za objavo, od Levstikovega Popotovanja in Martina Krpana, treh Jenkovih pripovedi, Erjavca, Mandelca v prvem letniku preko Mencingerja in Zarnika do Jurčiča, ki je v zadnjih letih sploh prevladal.

3. Janežič je bil človek konkretne akcije, vendar bi bilo skrajno zgrešeno, če ne bi videli, da so njegova dejanja vodile nekatere osnovne zamisli. Kar se njegove literarne miselnosti tiče, lahko opazimo nekaj nastavkov, razsutih po njegovih spisih.

Že pogovori s sodelavci (»listnica«) pričajo, da se je pri vseh začetkih v Bčeli, pozneje seveda še v večji meri, ravnal po načelu izbora. Vidni kriterij Janežičeve presoje je bila deviza, ki jo je večkrat navajal: požlahtnjevanje uma in srca. V predgovoru za šolsko antologijo *Cvetnik slovenske slovesnosti* (1868) je načelo izbora tudi definiral: »*Lepota vnanje oblike v soglasji z mikavnim, um in srce blaživnim zapopadkom* mi je bila pri izboru vedno pred očmi.«

Očitno je, da so Janežičeva literarna pojmovanja najbliže estetiki klasičnega idealizma. Umetnost ni sama sebi namen, marveč je organ človekovega notranjega oblikovanja, vzvod kultiviranja in humaniziranja. Ni odveč opozoriti, da Janežič pri tem procesu oblikovanja loči dve potoci: intelektualno in senzitivno (um in srce). Skratka, imamo opraviti zazorom, ki predstavlja nekakšen popularizirani schillerjanski estetski koncept.

Nič čudnega zatorej, da se je l. 1857 poleg Auerbacha Janežič ozrl še na Stifterja. Tega »študijo« Das Heidedorf, zgodbo o vrnitvi izgubljenega sina, je pod naslovom Pustinci tudi objavil (Glasnik 1863). Upošteva je Martinijevo mnenje o Stifterjevem literarnem načelu bi dejali, da je bil med vsemi sodobniki Stifter Janežiču tudi nazorsko zelo blizu. (Martini v knjigi o nemškem meščanskem realizmu 1848—1895 trdi, da je bila Stifterju umetniška tvornost vzpostavljanje reda v vprašanju utemeljitve bivanja, torej tiste utemeljitve, iz katere človek živi in katera omogoča človečnost v zemeljskem.) Skladno s povedanim je razumljivo, zakaj je dajal Janežič prednost Mencingerjevi Jerici pred Jeprškim učiteljem. Tudi Mandelčeva okvirna vaška povest Ceptec mu je bila bolj po volji.

Tudi Janežičevo sklicevanje na Auerbacha ni bilo nekaj naključnega. Bilo je povsem v skladu s tokom časa, tako npr. s postavko Gottschallove poetike (l. izd. 1858), da samo literatura, izvirajoča iz življenja sedanosti, lahko računa na prihodnost. Ne glede na idealizirano preproščino, ki prežema Auerbachove vaške povesti, je bil Janežičev poziv k aktualizaciji in k usmerjanju v vaško snov znak bistroumnega razgledovanja.

Drugi, ali bolje rečeno vzporedni vidik, ki je uravnaval Janežičevo uredniško politiko in njegovo publicistiko nasplošno, je rodoljubje. Kot je povedal v prej navedenem predgovoru za Cvetnik: namen šolskega berila je, »da ogreva mladini srca za milo domovino in sladko materino besedo«. Označeni patriotski vidik je v Janežičevem delovanju tako razviden, da ni potrebno navajati več zgledov.

4. Posebno vprašanje Janežičeve redakcijske prakse je odnos do erotike. V Cvetniku 1868 je objavljeno vse, kar si lahko mislimo pod lirskimi primeri, prave erotične pa ni nobene. Niti pri Prešernu ne, katerega pesimistično ubrane Sonete nesreče je na drugi strani v celoti objavil. Opazni so zadržki do ljubezenske poezije tudi drugje. Vprašanja, kaj je mislil Janežič o erotični poeziji, ni mogoče opraviti z eno samo linearno trditvijo. Da je opustil erotično poezijo iz šolskih beril, je, menim, bila nujnost šolskih beril kot takih. Da je imel pridržke do objavljanja nekih poslanih ljubezenskih pesmi, samo po sebi ni kritično, če pomislimo na poplavo zaljubljenih sentimentalnosti, ki jo je istočasno npr. pri Srbih preganjal Svetozar Marković in katero je kritiziral v Kritičnih pismih in pozneje v Dunajskih sonetih tudi Stritar. Enako ni mogoče misliti, da bi Janežič pristajal na kakršen koli skrupulozni moralizem, saj je — kot je videti — brez pomisleka objavil v Glasniku Jurčičevo repliko na Jeranovo zavračanje pripovedi z ljubezensko tematiko (objavljenih v Slovenski vili 1865). Najbližji bomo stvarjem, če rečemo, da Janežič ljubezenski poeziji kot taki ni prisojal posebnega pomena, morebiti tudi zato ne, ker je dajal nekim objektivnim momentom prednost pred subjektivnimi.

Daleč od stvarnega poznanja stvari je tudi misel, da se je Janežič plaho in popustljivo prilagajal — okolnostim. Kako trdno in dosledno je vedel zastopati svoja stališča, pove odgovor Hicingerju v Glasniku 1858, pa tudi vse dopisovanje z Levstikom.

Janežičeva kritiška misel je bila v slovenskem slovstvu bolj prisotna, kot to v splošnem vemo. Bila je prisotna neposredno in še pogosteje posredno. Ivan Prijatelj je v razpravi o začetkih Slovenske matice zabeležil (gl. str. 295, II. knjiga Slovenske kulturnopolitične in slovstvene zgodovine 1848—1895), da je Janežič v Glasniku poročal o drugi seji Matičinega odbora (11. jan. 1866) in v tej zvezi izrazil nekaj kritičnih pripomb. Najprej, »da bi bilo njeno (: ugodno) materialno stanje še mnogo lepše in veseliše, ko ne bi njena slovstvena dejavnost doslej za denarno nabiro toliko zaostala«. Bil je nezadovoljen z Erbenovo knjigo o Koroški, prevodom iz češčine, ki je hkrati s prikazom Kranjske takrat izšla, posebej še, ker se je Erben nevede ravnal po Czörnigu, ki da je »lep kos slovenskega Gorotana (celo rožno dolino z njenim obličjem) na papirji ponemčil«.

5. Posebno vprašanje je Janežičevo literarno informiranje o slovenskih in drugih pisateljih oziroma pesnikih. Vrh tega populariziranja je uvrstitev prevodne književnosti v njegovo *Cvetje iz domačih in tujih logov* (Platon, Ksenofon, Sofoklej, Vergil, Schiller, Slovo o polku Igorjevem, Lermontov, Nëmcová).

Na koncu naj še omenim, da je bil Janežič prvi, ki je spoznal, da je treba publicistično uravnnavati glede na razslojevanje zanimanja bralcev. Bolj ko kdo drugi je ta čas od vsega začetka razločeval, kaj sodi v Bčelo oz. Glasnik in kaj v knjige Mohorjeve družbe. S Podmilščakom je zdrževal zvezo, zavedajoč se, da mu njegovo pisanje lahko izpolni vrzeli v mohorjanskem programu. Ko je bila ustanovljena Slovenska matica, je Janežič ostroumno razločil področja in je usmerjal vso znanstveno literaturo v Ljubljano.*

V marsičem je lahko Janežič tudi učitelj v našem času, torej v času, ki je nemalo različen od njegovega: v odprtosti do drugih mnenj, v okretnosti v reševanju nalog, v posluhu za konkretne potrebe v času, v širini duha.

* O tem več v zapisu istega pisca: A. J. in Slovenska matica. Glasnik SM II/1978, št. 2, str. 49—51.